

Julia Stanek

dr hab., prof. KAAFM, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
<https://orcid.org/0000-0001-8022-2196>

DOI: 10.48269/978-83-67491-06-8-00

Wprowadzenie¹

Zainteresowanie osiągnięciami współczesnej psychologii oraz naukami kognitywnymi nie jest nowością w teorii prawa. Powstało oraz powstaje wiele koncepcji teoretycznoprawnych opartych na wynikach nauk empirycznych. Bardziej sceptyczne podejście do nauk empirycznych panuje w praktyce i dogmatyce prawniczej. Wśród dogmatyków i praktyków prawa badania z tego zakresu są w najlepszym wypadku traktowane jako interesujące – lecz mało przydatne w prawie – ciekawostki. Być może sceptyków wykorzystania osiągnięć nauk empirycznych, w szczególności psychologii i nauk kognitywnych, nie da się przekonać, ale warto chociaż spróbować podważyć – przynajmniej częściowo – ich przekonania.

Na wstępie trzeba przyznać, że różnorodność omawianych zagadnień oraz wielość przyjmowanych we współczesnej psychologii oraz w naukach empirycznych perspektyw nie zawsze pozwala na jednoznaczne wskazanie znaczenia wyników tych badań dla prawa oraz sposobów ich wykorzystania w prawie. Z tych względów w niniejszej monografii zdecydowano się przyrzeć tylko wycinkowi badań empirycznych: osiągnięciom współczesnej nauki, które dotyczą emocji i motywacji oraz mogą mieć znaczący wpływ na interpretację oraz stosowanie prawa. Zagadnienie emocji i motywacji łączy nie tylko to, że mają wspólne pochodzenie od

¹ Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2019/33/B/HS5/01521 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

łacińskiego wyrazu *motus*, oznaczającego ruch. Wspólność wyraża się także w tym, że emocje można traktować jako motywację skierowaną na zewnątrz².

Podczas analizy tematu emocji i motywacji w prawie przyjęto trzy podstawowe założenia. Po pierwsze, dążono do tego, aby problem emocji i motywacji omówić nie tylko teoretycznie, ale głównie pod kątem dogmatycznym i praktycznym. Dogmatyczna perspektywa uwzględnia zarówno zagadnienia z zakresu prawa procesowego, jak i materialnego. Aby pokazać, że związek emocji i motywacji przejawia się w każdym obszarze prawa, zdecydowano się uwzględnić specyfikę wybranych gałęzi prawa, w tym prawa cywilnego, rodzinnego, karnego, pracy, administracyjnego oraz podatkowego.

Po drugie, rozważając każde zagadnienie, koncentrowano się na wynikach badań z zakresu psychologii, socjologii oraz nauk kognitywnych. Zaletą opracowania jest to, że w dwóch artykułach analizowane są wyniki własnych badań empirycznych Auterek.

Zdając sobie sprawę, że między współczesną wiedzą z zakresu psychologii oraz innych nauk empirycznych a dogmatyką i praktyką prawniczą istnieje przepaść, a wyniki najnowszych badań naukowych pozostają niezauważone przez ustawodawcę, legislatorów, sędziów oraz dogmatyków i praktyków prawa, trzecim i ostatnim założeniem niniejszej publikacji było zbliżenie teorii i praktyki. W tym celu na podstawie wyników współczesnych badań empirycznych zaproponowano konkretne rozwiązania, wskazówki oraz zalecenia, które są istotne dla tworzenia i stosowania prawa.

Opracowanie zostało podzielone na dwie części. W pierwszej poddany został analizie związek emocji i prawa. W ludzkim życiu emocje ogrywają kluczową rolę. Jest to stwierdzenie oczywiste i niebudzące kontrowersji. Być może mniej oczywiste jest to, że emocje mają decydujący wpływ na sposób rozumowania i podejmowania decyzji. Pogląd ten, choć potwierdzony w wielu badaniach z zakresu psychologii i nauk kognitywnych, nie jest szeroko podzielany w środowisku naukowym, a prawnicy z całą pewnością

² P.G. Zimbardo, R.L. Johnson, V. McCann, *Psychologia. Kluczowe koncepcje*, t. 2, *Motywacja i uczenie się*, tłum. A. Wojciechowski, Warszawa 2017, s. 43.

nie są tu wyjątkiem. Przeciwstawiają oni racjonalność oraz rozsądek szeroko rozumianej emocjonalności. Jednocześnie rozsądkowi i racjonalności nadają dużo wyższą wartość i znaczenie niż emocjom. Choć nie zaprzeczają, że emocje biorą udział w rozumowaniu, to znacznie częściej uznają, że emocje „mącą” rozum, co oceniają jako zjawisko negatywne.

Ze współczesnych badań wyłania się natomiast odmienny obraz procesów ludzkiego rozumowania i podejmowania decyzji, które – jak się okazuje – są wynikiem nie tylko racjonalnego wagi argumentów, lecz najczęściej są rezultatem wpływu emocji³. Podobny pogląd wyrażał już David Hume, który twierdził, że „rozum jest i winien być tylko niewolnikiem uczuć i nie może mieć nigdy roszczenia do innej funkcji, niż do tego, żeby uczuciom służyć posłusznie”⁴. Współcześnie w podobnym kierunku idą rozważania wielu badaczy⁵, spośród których można wymienić Jonathana Haidta⁶. Uznaje on, że to reakcje emocjonalne mają istotny wpływ na ludzkie rozumowanie i podejmowanie decyzji, a patrząc szerzej: procesy emocjonalne (ewolucyjnie starsze) podporządkowują sobie myślenie. Haidt uważa, że osądy moralne oraz decyzje moralne

³ Por. B. Bago, W. De Neys, *The Smart System 1. Evidence for the Intuitive Nature of Correct Responding on the Bat-and-ball Problem*, „Thinking & Reasoning” 2019, vol. 25, iss. 3, s. 257–299; M. Raelison, V.A. Thompson, W. De Neys, *The Smart Intuitor. Cognitive Capacity Predicts Intuitive Rather than Deliberate Thinking*, „Cognition” 2020, vol. 204, art. 104381; I. Blanchette (ed.), *Emotion and Reasoning*, New York 2014; J. Haidt, *Moral Psychology and the Law. How Intuitions Drive Reasoning, Judgment, and the Search for Evidence*, University of Alabama Law Review 2013, vol. 64, iss. 4, s. 867–903.

⁴ D. Hume, *Traktat o naturze ludzkiej*, tłum. C. Znamierowski, Warszawa 2005, s. 490.

⁵ Nie sposób w tym krótkim wprowadzeniu odwołać się do wszystkich istotniejszych koncepcji, w których wskazywano na znaczenie emocji. Warto jednak wspomnieć o emotywizmie – jednym z kierunków współczesnej metaetyki. Głównym założeniem emotywizmu jest to, że normy i oceny etyczne są traktowane jako pseudozdania; jednocześnie to, co rzeczywiście wyrażają, wynika z subiektywnych uczuć i emocji jednostek.

⁶ J. Haidt, *The Emotional Dog and Its Rational Tail. A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment*, „Psychological Review” 2001, vol. 108, iss. 4, s. 814–834.

powstają pod wpływem natychmiastowo pojawiających się intuicji moralnych. Tak powstałe mogą być uzasadniane, czy też modyfikowane, w długim i powolnym procesie racjonalnego rozumowania. Tylko czasami, zdaniem Haidta, proces powstawania osądu lub decyzji przebiega inaczej⁷. Zdarza się, zwłaszcza gdy początkowa intuicja jest nieprecyzyjna i słaba, że to właśnie rozumowanie prowadzi do powstania osądu. Poza tym, także przy sprzecznych intuicjach, ostatecznie to w drodze racjonalnego rozumowania powstaje decyzja. To jednak wyjątki, ponieważ w większości przypadków znaczenie emocjonalnych procesów jest dominujące.

Podobnie do Haidta proces rozumowania przedstawiają Daniel Kahneman i Amos Tverski w słynnym dwusystemowym modelu myślenia⁸. Zgodnie z ich teorią za wszystkie procesy kognitywne w ludzkim mózgu odpowiedzialne są dwa odrębne systemy różniące się m.in. szybkością działania, kontrolowalnością oraz treścią, na których operują⁹. System 1, który inaczej jest określany jako intuicyjny, cechuje się tym, że jest oparty na nieświadomym rozumowaniu. Jest ewolucyjnie starszy. Dodatkowo jest automatyczny, szybki, wymagający mniejszego wysiłku oraz bardziej subiektywny, ponieważ działa na podstawie wartości. Na innych zasadach działa system 2, który nazywany jest refleksyjnym, a jego działanie jest oparte na świadomym rozumowaniu. Charakteryzuje się on tym, że działa w sposób kontrolowany, lecz powoli, i wymaga większego wysiłku. Jest to system bardziej obiektywny i działający na podstawie reguł¹⁰. Teoria dwusystemowego modelu myślenia miała kolosalny wpływ na zmianę perspektywy w analizach procesów racjonalnego myślenia oraz procesów emocjonalnych.

Jednym z ważniejszych zagadnień części pierwszej jest znaczenie emocji w sądownictwie, w szczególności to, jakie emocje są wywoływane w trakcie postępowania oraz w jaki sposób ich przeżywanie wpływa na uczestników postępowania. Szczególnie istotne

⁷ *Ibidem*, s. 819.

⁸ Zob. D. Kahneman, *Thinking, Fast and Slow*, New York 2011.

⁹ D. Kahneman, C.R. Sunstein, *Cognitive Psychology of Moral Intuitions*, [w:] J.P. Changeux *et al.* (eds), *Neurobiology of Human Values. Research and Perspectives in Neurosciences*, Berlin–Heidelberg 2005, s. 91–105.

¹⁰ Zob. D. Kahneman, *Thinking...*, *op. cit.*

są refleksje nad wpływem emocji na proces podejmowania decyzji przez sędziego. Problem ten został ujęty z dwóch perspektyw: wewnętrznej i zewnętrznej. Przez wewnętrzną perspektywę należy rozumieć to, jak emocje są przeżywane przez sędziów i jaki to ma wpływ na kształt orzeczenia. Jeszcze stosunkowo niedawno dominował pogląd, że sędziowie wydają decyzję, kierując się racjonalnością i logicznym rozumowaniem. Obecnie coraz częściej pogląd ten jest podważany, gdyż ludzie co do zasady racjonalizują swoje pomyłki i wybory oraz popełniają błędy w rozumowaniu (co w błyskotliwy sposób przedstawia wspomniany Kahneman), a także podejmują decyzje pod wpływem uprzedzeń czy też emocji, których istnienia w danej chwili nie są świadomi. Warto przy tym zapytać, czy bez odczuwania emocji możliwe jest wydanie sprawiedliwego wyroku, i skoro emocje odgrywają tak istotną rolę w podejmowaniu decyzji i rozumowaniu, to czy możliwe jest ograniczenie ich wpływu.

Zastanawiając się nad rolą emocji w sądownictwie z perspektywy zewnętrznej, omówiono w tej części, w jaki sposób ludzie oceniają i analizują emocje innych. Problem prawidłowego identyfikowania emocji stron postępowania i świadków w trakcie postępowania jest szczególnie ważny. Dla przykładu, w polskim Kodeksie cywilnym w art. 446 § 4 została zawarta regulacja, zgodnie z którą jeżeli wskutek uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia nastąpiła śmierć poszkodowanego, sąd może także przyznać najbliższemu członkowi rodziny zmarłego odpowiednią sumę tytułem zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę. W trakcie postępowania sąd powinien sprawdzić, czy istniała dostatecznie mocna więź emocjonalna pomiędzy dochodzącym roszczenia a zmarłym¹¹. Dodatkowo powinien też ustalić, czy jej zerwanie doprowadziło do negatywnych emocji, tj. smutku, żalu czy osamotnienia¹². Na podstawie powyższych ustaleń sąd podejmuje decyzję, jaka kwota zadośćuczynienia będzie odpowiednia w konkretnej sytuacji. Zatem w praktyce kwestia ta sprowadza się

¹¹ Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 27 czerwca 2014 r., V CSK 445/13, Legalis nr 1067200.

¹² Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie – I Wydział Cywilny z dnia 10 lutego 2016 r., ACa 659/15, Legalis nr 1435375.

do oceny emocji osób bliskich zmarłemu. Także w prawie karnym ocenianie emocji zarówno oskarżonego, jak i poszkodowanych ma znaczenie dla ostatecznej decyzji sądu.

W drugiej części opracowania skupiono się na znaczeniu motywacji w prawie. Trzeba przyznać, że motywacja nie jest częstym przedmiotem badań prawników, natomiast w psychologii niejeden naukowiec próbował zmierzyć się z tym tematem, w efekcie czego powstało wiele teorii motywacji i każda z nich eksponuje jeden wybrany aspekt motywacji: homeostatyczny, biologiczny, afektywny, poznawczy czy też społeczny. Przedstawienie w tym miejscu wszystkich istotniejszych teorii motywacji nie jest celem – zresztą byłoby to zadanie nader trudne – należy jednak określić, w jaki sposób powinno się rozumieć motywację. W tym opracowaniu motywacja jest rozumiana jako stany wewnętrzne, które ukierunkowują zachowanie na określony efekt. Tym efektem może być utrzymanie obecnego stanu czy też subiektywnie lepszego od istniejącego.

W odniesieniu do rozważań na temat istoty motywacji warto także przypomnieć koncepcję motywacji zaproponowaną przez Leona Petrażyckiego, który w teoretycznoprawnej literaturze dokonał jednego z najbardziej kompleksowych ujęć motywacyjnego znaczenia prawa. Uznawał on, że jedyną drogą rozwoju nauk społecznych jest opracowanie naukowej – to znaczy psychologicznej – podstawy teorii motywacji, teorii wyjaśniającej, za pośrednictwem badań empirycznych, pobudki ludzkiego postępowania¹³. Samemu prawu przypisywał – jako szczególnie istotny – wpływ motywacyjny na zachowanie osób w społeczeństwie.

Pierwszą część monografii otwiera artykuł Julii Stanek, która przybliży zagadnienie związku emocji i prawa i omawia jedną z najbardziej wpływowych teorii prawa, w której emocje prawne są uznawane za fundament prawa. Mowa tu o psychologicznej teorii prawa opracowanej przez wybitnego teoretyka prawa – Leona Petrażyckiego. Teoria ta zjawiska prawne tłumaczy przez pryzmat

¹³ L. Petrażycki, *O nauce, prawie i moralności. Pisma wybrane*, oprac. A. Kojder, Warszawa 1985, s. 200.

psychologii, a ponieważ została ona oparta na ówczesnej psychologii, którą obecnie uznalibyśmy za przestarzałą i nienaukową, Stanek przedstawia współczesne badania z zakresu emocji i prawa oraz łączy je z myślami Petrażyckiego.

W kolejnym artykule Aleksandra Partyk poszukuje odpowiedzi na pytania: Czy bez emocji sędzia jest w stanie podjąć sprawiedliwe i słuszne rozwiązania? Czy może, wydając wyrok, powinien uwzględniać emocje stron, a zatem w pewnym sensie je współodczuwać? Autorka zderza tradycyjną wizję obiektywnego i niewzruszonego sędziego, który bez żadnych emocji rozsądza każdą sprawę, z realistycznym – wynikającym z praktyki orzekania – spojrzeniem. Partyk wykorzystuje nie tylko osiągnięcia dostępnych współczesnych badań, ale też omawia wyniki własnych badań prowadzonych wśród sędziów oraz asesorów sądowych. W tej części Czytelnik znajdzie odpowiedź na pytanie, jakie emocje odczuwają sędziowie i jak sobie z nimi radzą.

Temat emocji i ich wpływu na proces podejmowania decyzji kontynuuje Katarzyna Witek-Mioduszevska. Wykorzystuje ona w tym celu wyniki własnego badania przeprowadzonego na podstawie kazusu z zakresu prawa rodzinnego. W swoim badaniu porównuje decyzje podejmowane w dwóch grupach badawczych: osób wykonujących zawody prawnicze oraz osób, które nie są związane z prawem. Aby spróbować uchwycić różnice w decyzjach badanych, Witek-Mioduszevska oparła badanie na dwóch różnych wersjach tego samego kazusu. Jedna z wersji zawiera bardziej emocjonalne opisy i w założeniu powinna wywołać więcej emocji. Druga zaś przedstawia istotne fakty ujęte w sposób neutralny.

Emocje i zachowanie stron niewątpliwie mają wpływ na ostateczną decyzję składu orzekającego. W tym kontekście zastanawiające jest, czy ocena wiarygodności świadków oraz stron postępowania możliwa jest bez wglądu w ich emocje. Ten temat analizuje Katarzyna Jasińska na przykładzie – powszechnie obecnie wykorzystywanych w procedurze cywilnej – zeznań świadków na piśmie oraz rozpraw zdalnych.

Druga część monografii jest poświęcona kwestii motywacji i prawa. Obecnie motywacyjna funkcja prawa szczególnie często jest przywoływana w kontekście prawa karnego. Temu zagadnieniu

poświęcił swój artykuł Adam Strzelec. W pierwszej kolejności Strzelec przedstawia sposoby interpretacji funkcji motywacyjnej w doktrynie prawa karnego, a następnie skupia się na badaniu pod tym kątem zagadnienia – budzącego duże emocje w dyskursie publicznym – przeprowadzenia i pomocnictwa w aborcji.

W kolejnym artykule Kinga Piwowarska bada motywację, która kryje się za popełnieniem wykroczeń i przestępstw w prawie pracy. Autorka zawęża analizę do takich sytuacji, w których dochodzi do naruszenia praw pracowniczych w zakresie wyboru zatrudnienia.

Odmienny aspekt znaczenia motywacji w prawie przedstawia Agnieszka Bednarczyk-Płachta, która analizuje zmiany zachodzące w obrębie prawa administracyjnego. Autorka bada wybrane aspekty kontroli obywatelskiej i ich wpływ na motywację obywateli do oddziaływania na sposób świadczenia administracji publicznej.

Niniejsze opracowanie zamyka artykuł Pawła Klimka, którego rozważania dotyczą motywacyjnej funkcji podatku. Rozpoczyna on analizę od funkcji psychologicznej prawa podatkowego, a następnie koncentruje się na wybranym podatku – daninie solidarnościowej.

Badania emocji oraz motywacji w prawie znajdują się dopiero na początku drogi. Niewątpliwie w najbliższych latach znaczenie emocji i motywacji w prawie będzie coraz szerzej dostrzegane. Należy żywić nadzieję, że niniejsza publikacja będzie krokiem w tym kierunku.